

۹۳۲۴۵۰۹۷

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ

عنوان:

تحول سیاست‌های عمرانی و شهرسازی ایلخانان در بازسازی و آبادگری ایران (

۷۵۶ - ۶۱۶ ه.ق)

استاد راهنما:

دکتر علی بحرانی پور

استاد مشاور:

دکتر شهرام جلیلیان

نگارنده

کوکب مرادی

بهمن ۱۳۹۳

نام بعضی نفرات رزق روح شده است، جرئت می بخشد، روشنم می دارد...

تقدیم به آنان

تقدیم به او که آموخت مرا تا بیاموزم؛

استاد گرامی جناب آقای دکتر علی بحرانی پور.

تقدیم به آنان که وجودم جز هدیه ی وجودشان نیست؛

پدر و مادر عزیزم.

تقدیم به همسر خوبم؛

که مسیح وار با صبرش در تمامی لحظات رفیق راهم بود.

و تقدیم به خواهر و برادران بهتر از جانم

سپاسگزاری

تشکر و سپاس بی پایان مخصوص خدایی است، که بشر را آفریده و به او قدرت اندیشیدن داده، و تواناییهای بالقوه را در وجود انسان قرار داده، و او را امر به تلاش و کوشش نموده، و راهنمایی را برای هدایت بشر فرستاده است. پس از ارادت خاضعانه به درگاه خداوند بی همتا، لازم است از استاد ارجمند جناب آقای دکتر علی بحرانی پوربه خاطر سعی صدر و رهنمودهای دلسوزانه که در تهیهی این تحقیق مرا مورد لطف خود قرار دادند، و راهنماییهای لازم را نمودند تشکر و قدردانی نموده و همچنین از راهنمائیها و نظرات ارزشمند استاد محترم و بزرگوار جناب آقای دکتر شهرام جلیلیان که با چهرهی مسرور و دلی مآلامال از امید مشاوره این پایان نامه را به عهده گرفته اند، تقدیر و تشکر می نمایم. و نیز در پایان از همهی کسانی که بنده را در نگارش این پایان نامه کمک کرده اند کمال سپاسگزاری و تشکر را دارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	شناخت منابع و مآخذ
	فصل اول : ویرانی بافت‌های شهری ایران در حملات مغولان (۶۵۳ - ۶۱۶ ه. ق)
۱۲	۱-۱- پیشینه‌ی تاریخی مغولان
۱۴	۲-۱- آغاز تهاجم مغولان به ایران
۱۶	۱-۲-۱- حمله به شهراترار (۶۱۶)
۱۷	۲-۲-۱- فتح بخارا و ویرانی آن (۶۱۶)
۲۲	۳-۲-۱- فتح سمرقند (۶۱۷)
۲۷	۴-۲-۱- سقوط خوارزم (پایتخت خوارزمشاهیان) (۶۱۷)
۳۰	۵-۲-۱- اسارت ترکان خاتون و فتح قلعه‌ی ایلال (۶۱۷)
۳۱	۶-۲-۱- فتح بلخ و مرو (۶۱۷)
۳۳	۷-۲-۱- سقوط و ویرانی نیشابور (۶۱۷)
۳۶	۸-۲-۱- ویرانی هرات (۶۱۸)
۳۸	۹-۲-۱- تسخیر طالقان و بامیان و طخارستان (۶۱۹)
۴۰	۱۰-۲-۱- ویرانی شهرهای ؛ ری ، قم ، قزوین و آذربایجان توسط (جبه) و (سوبتای)
	۱۱-۲-۱- تسخیر و ویرانی غزنه ، مکران ، سند ، و کرمان و بازگشت چنگیز خان به مغولستان (۶۱۹)
۴۱	
۴۲	۳-۱- دومین تهاجم مغولان و ادامه‌ی ویرانی ایران (۶۲۶)

فصل دوم: سیاستهای بازسازی و معماری در عهد ایلخانان (۶۶۳ - ۶۵۳ ه. ق)

- ۱-۲- از ویرانگری تا بنای نخستین پایتخت (مراغه) در عهد هلاکوخان ۴۹
- ۱-۱-۲- سومین تهاجم مغولان به ایران و ویرانی قلاع اسماعیلیه ۴۹
- ۲-۱-۲- فتح و ویرانی بغداد ۵۵
- ۳-۱-۲- آغاز حکومت ایلخانان و پایتخت شدن مراغه ۵۶
- ۲-۲- تحول سیاست مغولان از ویرانی به آبادگری ۵۸
- ۱-۲-۲- دلایل تغییر گرایش مغولان از تخریب به آبادگری ۵۸
- ۲-۲-۲- شروع ساخت و ساز و معماری در دوران ایلخانان ۶۱
- ۳-۲-۲- معماری و آثار ساختمانی مربوط به دوران هلاکوخان ۶۳
- ۴-۲-۲- مجموعه بناهای رصدخانه‌ی مراغه ۶۴

فصل سوم: دوران بازسازی ایران از عصر اباقخان تا قتل بایدو (۶۹۴ - ۶۶۳ ه. ق)

- ۱-۳- اباقخان و پایتخت او تبریز ۸۱
- ۱-۱-۳- تخت سلیمان ۸۴
- ۲-۱-۳- محراب مسجد جامع ارومیه ۹۲
- ۲-۳- آثار به جای مانده از دوران احمد تکودار ۹۴
- ۱-۲-۳- میل رادکان ۹۴
- ۳-۳- وضعیت معماری و ساخت و ساز در دوران ارغون خان و گیخاتوخان ۹۷

۹۸ ۳-۳-۱- بنای مقبره‌ی علاءالدوله

۹۹ ۳-۳-۲- ساخت و ساز در دوران گیخاتوخان

فصل چهارم : عصر غازان خان ؛ دوره‌ی اصلاحات در معماری و بافت های شهری

(۷۰۳ - ۶۹۴ ه . ق)

۱۰۴ ۴-۱- چگونگی به قدرت رسیدن غازان خان

۱۰۹ ۴-۲- اصلاحات عمرانی غازان خان و روی آوردن به ساخت مجموعه های معماری ...

۱۱۳ ۴-۲-۱- مجموعه ی شنب غازان (غازانیه)

۱۲۲ ۴-۲-۲- احداث باروی تبریز

۱۲۴ ۴-۲-۳- مجموعه ی معماری بسطام

۱۲۹ ۴-۲-۴- مجموعه ی معماری ربع رشیدی

فصل پنجم : شهرسازی و روی آوردن به بناهای آرامگاهی (از دوران حکومت الجایتو تا

پایان دوران ایلخانان) (۷۵۶ - ۷۰۳ ه . ق)

۱۳۸ ۵-۱- ساخت و سازهای گسترده در دوران سلطنت الجایتو

۱۴۰ ۵-۱-۱- بنای شهر سلطانیه

۱۴۵ ۵-۱-۲- گنبد سلطانیه

۱۵۷ ۵-۱-۳- مجموعه معماری نطنز (مسجد جامع ، مقبره‌ی شیخ عبدالصمد ، مناره و سردر خانقاه)

۱۶۳.....۴-۱-۵- محراب مسجد جامع اصفهان.....

۱۶۵.....۵-۱-۵- بنای هارونیه.....

۱۶۷.....۶-۱-۵- مسجد جامع (ارگ) علیشاه.....

۱۷۱.....۷-۱-۵- مقبره ی پیر بکران.....

۱۷۵.....۸-۱-۵- مسجد جامع اشترجان.....

۱۷۸.....۹-۱-۵- مجموعه غارهای داش کسن.....

۲-۵- دوران سلطنت ابوسعید بهادر خان و تکمیل طرح بناهای چهار ایوانی در سبک معماری

۱۸۳.....۱-۲-۵- مسجد جامع فریومد.....

۱۸۵.....۲-۲-۵- مسجد جامع ورامین.....

۱۸۸.....۳-۲-۵- امامزاده جعفر در اصفهان.....

۱۹۱.....۴-۲-۵- کاروانسراهای دوران سلطنت ابوسعید.....

۱۹۴.....۵-۲-۵- مقبره ی چلبی اوغلی و ساختمان مجاور آن.....

۱۹۷.....۳-۵- جانشینان سلطان ابوسعید و زوال حکومت ایلخانان.....

۱۹۹.....۱-۳-۵- امامزاده بابا قاسم.....

۲۰۱.....۲-۳-۵- مدرسه ی امامی اصفهان.....

۲۰۲.....۴-۵- خصوصیات کلی معماری دوره ی ایلخانی.....

نتیجه گیری..... ۲۰۸

واژه نامه..... ۲۱۰

تصاویر..... ۲۱۳

منابع..... ۲۳۲

نام خانوادگی: کوکب		نام: کوکب	
عنوان پایان نامه: تحول سیاست های عمرانی و شهرسازی ایلخانان در بازسازی و آبادگری ایران (۷۵۶ - ۶۱۶ ه.ق)			
استاد راهنما: دکتر علی بحرانی پور		استاد مشاور: دکتر شهرام جلیلیان	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد		رشته: تاریخ	
محل تحصیل (دانشگاه): شهید چمران اهواز		دانشگاه: ادبیات و علوم انسانی	
تاریخ فارغ التحصیلی: ۹۳/۱۱/۷		تعداد صفحه: ۲۵۳	
کلیدواژه ها: سیاست عمرانی ، شهرسازی، ایلخانان ، بازسازی ، شنب غازان ، گنبد سلطانیه .			
چکیده:			
<p>مغولان به رهبری و هدایت چنگیزخان در سال ۶۱۶ ه.ق به ایران زمین ، که سلطان محمد خوارزمشاه بر آن فرمان می راند تاختند. هجوم مغولان شکافی عمیق بر اساس ، و تزلزل بسیار بر بنیان هر آنچه جامعه ی ایرانی در درازای تاریخ بنا نهاده بود وارد آورد . در طی این حملات شمار زیادی از شهرهای آباد و بسیاری از مناطق معمور ایران دستخوش تاراج و نابودی شدند ، کتابخانه ها و خانقاهها ، مساجد و مدرسه ها همه یا طعمه آتش مغولان گشتند و یا با خاک یکسان شدند. اما بعد از گذشت چهل سال از این یورش ها ، و زمانی که هلاکو توانست به کار اسماعیلیان پایان دهد ، و بعد از تصرف بغداد ، به ایران بازگشت و حکومت ایلخانی را در سال ۶۵۶ ه.ق در ایران تأسیس کرد. در این زمان بود که هلاکو برای مستحکم کردن پایه های حکومت نویناد خود ، که حاصل زد و خوردها و خونریزی های چند ساله ی اقوام مغول با ایرانیان بود ، احساس نیاز به بازسازی و ترمیم کشور کرد . هلاکو به این امر واقف بود که این بازسازی و ترمیم ها بدون همکاری ایرانیان امکان پذیر نیست و به همین دلیل تشکیلات اداری کشور همچنان در دست دیوان سالاری کهن ایرانی باقی ماند ، از جمله ی این اشخاص خاندان جوینی و شخص خواجه نصیرالدین طوسی بودند ، که هر کدام در دوره ای از حکومت ایلخانان در دستگاه حکومتی نفوذ کرده ، و آنها را علاقه مند به فرهنگ و تمدن ایرانی کردند و توانستند مغولان خون ریز و ویرانگر سالهای پیش را مهار کرده و آنها را به سوی آبادکردن ایران ترغیب کنند . این شد که با تأسیس حکومت ایلخانی ، به یک باره سیاست های کشورداری آنها دچار تحولی عظیم شد ، و از آن به بعد آنها در ردیف حاکمانی فرهنگ دوست و ابنیه ساز و حامی هنرمندان و معماران ظاهر شدند . در دوران حکومت ایلخانان ، بسیاری از شهرهای ویران شده ی سالهای قبل تعمیر و ترمیم شدند ، و شهرک های جدیدی در کشور ساخته شدند که در درون آنها سازه های مختلفی وجود داشت . خصوصا با روی کار آمدن غازان خان و در دوران دو ایلخان بعد از او ، یعنی الحایتو و ابوسعید شاهد شکوفایی معماری و ساخت شهرهای فراوان با ساختمان هایی در مقیاس عظیم و باشکوه هستیم که ، گنبد سلطانیه در نزدیکی زنجان کنونی نمونه و معیار بسیار خوبی برای شناخت معماری آن دوران است.</p>			

مقدمه

هجوم مغولان به عنوان یکی از مهمترین حوادث تاریخ ایران ، تمامی ارکان و بنیان های سیاسی ، اجتماعی ، اقتصادی و فرهنگی آن روزگاران ایران را تحت تاثیر خویش قرار داد ، و نقطه‌ی عطفی شد که اهمیت خود را تا به سده های آتی حفظ نموده . اما باید توجه که داشت مغولان بعدی که از نسل چنگیز بودند ، و در ایران حکومت ایلخانی را تشکیل دادند تا حدود زیادی اثر آن ویرانیها را از بین بردند ، و باعث رونق و آبادانی ایران شدند . در واقع پس از استقرار حکومت در ایران مغولان فاتح به دنبال کسب مشروعیت ، و به منظور تداوم حکومتی که ماهیتی نظامی داشت ، و شاید برای رفع نیازی که به عمارت و ساختمان و کاخ و مسکن و گرمابه در مملکت و مخصوصاً پایتخت خود داشتند ، روش دیگری را اتخاذ کردند که می توان از آن به عنوان سیاست عمرانی و بازسازی نام برد. در اشاعه‌ی این سیاست ها که مبتنی بر حمایت از فعالیتهای فرهنگی و هنری ، اقدامات عمرانی و بازسازی ویرانه های حاصل از جنگ و درگیری های خونین بود، وزرا و هنرمندان ایرانی نقش به سزایی را بر عهده داشتند ، از جمله ی آن افراد می توان به اشخاصی مانند خواجه نصیرالدین طوسی و خواجه رشیدالدین فضل الله اشاره کرد ، که در آن دوران حافظ فرهنگ کهن ایران بودند . و سرانجام توانستند با تأثیری که بر سلاطین ایلخانی گذاشتند ، ایلخانان را علاقه مند به فرهنگ و معماری ایران کنند که ، این تأثیر پذیرفتن از فرهنگ ایران منشاء فعالیتهای زیادی در زمینه ی شهرسازی و عمارت در دوران ایلخانان گردید . نگارنده در پژوهش حاضر بر آن است تا ، این نوع فعالیت ها و کارکردها را که ، نتیجه ی تحول سیاستهای عمرانی و شهرسازی ایلخانان در بازسازی و آبادگری ایران بود مورد مطالعه و پژوهش قرار دهد . البته منظور از عمران در این پژوهش ، نه آن است که ابن خلدون در مقدمه ی « العبر » می گوید و منظورش توسعه ی اجتماع در همه ی ابعاد است ، بلکه منظور از عمران در اینجا ساخت ابنیه ، ساختمان ها و تمام سازه های شهری و بین راهی است که در این دوره ایجاد شدند .

پیشینه‌ی تحقیق

هر چند که در مورد معماری و هنر ایلخانان مطالعات و پژوهش‌هایی انجام شده که از جمله مهمترین آنها هم کتاب «معماری اسلامی ایران در دوره‌ی ایلخانان» تألیف دونالد ویلبر است که یک معمار آمریکایی بود. اما باید گفت از آن جهت که نویسنده‌ی این کتاب یک معمار بوده، در کتاب او بیشتر ابنیه ایجاد شده با دید معماری نگریده می‌شوند نه تاریخی. تا جایی که نگارنده اطلاع دارد محمد علی مخلصی نیز کتابی با عنوان جغرافیای تاریخی سلطانیه تألیف کرده است که، بناهای دوره‌ی ایلخانی را که در سلطانیه احداث شده اند مورد بررسی قرار می‌دهد. و همچنین در اکثر کتابهای کلی تاریخ معماری اسلامی ایران نیز اشارات و فصولی در باب معماری ایلخانان وجود دارد. اما تاکنون پژوهشی با این عنوان که تحول سیاست‌های ایلخانان را در زمینه‌ی عمران و شهرسازی بر روی آبادانی بررسی کند به رشته‌ی تحریر در نیامده است و به همین جهت این پژوهش دارای اهمیت می‌باشد.

سؤال اصلی که در این پژوهش مطرح می‌شود این است که :

- سیاستهای عمرانی و شهرسازی ایلخانان، چه تحولی را در بازسازی و آبادگری ایران به وجود آورد؟
- فرضیه‌ی اصلی :
- فرض بر این است که با وجود ویرانیهای ناشی از حملات اولیه‌ی مغول (از چنگیز تا هلاکو) ، سیاستهای عمرانی و شهرسازی ایلخانان بعدی باعث بازسازی و تعمیر بناها و شهرهای ویران شده گردید و همچنین باعث ساخت و بوجود آمدن مجموعه‌های معماری و ابنیه‌ی جدید، از جمله مساجد، و تعمیر و ساخت راه‌ها و سازه‌های بین‌راهی از جمله رباط‌ها و کاروانسراهای مختلف برای تثبیت حکومت ایلخانان و ایجاد ارتباط و رفاه حال مردم گردید.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش تاریخی، تحلیلی - توصیفی بوده، و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و روش مشاهده نسبت به تنظیم پایان نامه اقدام خواهد شد.

شناخت منابع و مأخذ

منابعی که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته است، از دو دسته ی منابع اصلی و تحقیقات جدید تشکیل شده اند. منابع اصلی منابعی هستند که، همزمان با حکومت ایلخانان نوشته شده اند، و تحقیقات جدید نیز منابعی هستند که سالها بعد از دوران ایلخانی، و توسط نویسندگان معاصر به نگارش درآمده اند. در زیر تعدادی از این منابع آورده می شود.

الف - منابع اصلی

۱- «تاریخ جهانگشای جوینی» اثر عبدالملک جوینی، و تحقیق علامه محمد قزوینی، در موضوع تاریخ می باشد. چنانکه از قراین بر می آید مؤلف، کتاب را در طی سنوات مختلف و معینی تألیف کرده است.

و از مقایسه مواضع کتاب با یکدیگر، نتیجه گرفته می شود که، شروع تألیف کتاب، در حدود سال ۶۵۰ یا ۶۵۱ ه.ق بوده است، و از آنجا که تاریخ رسیدن عظاملک به حضور منگوقاآن به وضوح در دیپاچه ی جلد اول کتاب آمده، و وفات منگوقاآن در سال ۶۵۷ ه.ق بوده است، پس تألیف کتاب تا حدود ۶۵۸ ه.ق به طول انجامیده است. کتاب طبق تقسیم بندی خود مؤلف، به ۳ مجلد منقسم است؛ جلد اول بعد از دیباچه ی طولانی آن، شامل فصلی در آداب و رسوم مغولی قدیم و فصلی در قوانین چنگیز خان، معروف به یاسای چنگیزی، پس از آن تاریخ چنگیز خان و خروج وی و فتوحاتش در سرزمین اویغور، شرحی درباره اقوام ایغور و عقاید و آداب و رسوم آنها. سپس از لشکرکشی و فتوحات چنگیز خان به ماوراءالنهر و ایران و قتل و عام و نابودی و تخریب آن سرزمین ها، و ساقط کردن حکومت خوارزمشاهیان و سایر وقایع تا وفات چنگیز خان، و تاریخ سلطنت اوکتای قاآن بن چنگیز خان و حکایات مربوط به او، همچنین دوره ی نیابت سلطنت توراکینا

خاتون مادر گیوک خان و سلطنت گیوک و سپس با شرح مختصری در تاریخ جوچی ، جغتای و اکتای ، پسران چنگیز خان ، جلد اول را ختم می نماید . جلد دوم ؛ بدون مقدمه ، تاریخ دولت خوارزمشاهیان و وقایع مربوط به این خاندان و سلاطین آنها را ذکر می نماید .

جلد سوم ؛ شامل مطالبی چون شرح وقایع تاجگذاری و جشن جلوس منگوقاآن در سال ۶۹۴ ه.ق و بعضی وقایع اوایل ایام سلطنت او ، تفصیل حرکت هلاکو به بلاد ایران در سال ۶۵۳ ه.ق و قلع و قمع اسماعیلیان ، تاریخ امامان اسماعیلیه الموت ، و شرح مذهب این طایفه و سرگذشت احوال ایشان از آغاز ظهور است . جلد سوم با ذکر آخرین امام اسماعیلیان نزاری الموت و انقراض آنها به دست هلاکو و تخریب قلاع آنها پایان می یابد . تاریخ جهانگشای جوینی به لحاظ زمانی ، مقدم بر دو تاریخ مهم دیگر آن دوره ، یعنی جامع التواریخ و تاریخ وصاف است . این کتاب برای اطلاع از احوال مغول به خصوص شعبه ای که ، در ایران سلطنت کرده اند ، یکی از مسلم ترین و معتبرترین مدارک محسوب می شود .

نگارنده ی این رساله ، از جلد اول این کتاب به عنوان یکی از منابع اصلی و درجه یک برای بررسی چگونگی تخریب های صورت گرفته ی شهرهای ایران طی لشکرکشی های اول و دوم مغولان ، در فصل اول استفاده کرده است و از جلد سوم کتاب در فصل دوم رساله ، در رابطه با تخریب قلاع اسماعیلیان و ویرانی های صورت گرفته در بغداد توسط هلاکو سود برده است .

۲- «جامع التواریخ» یا تاریخ رشیدی از آثار ارزشمند و کهن تاریخی ، به زبان فارسی درباره ی تاریخ، اسطوره ها ، باورها و فرهنگ قبایل ترک و مغول و همچنین تاریخ پیامبران از آدم تا محمد پیامبر اسلام، تاریخ ایران تا پایان دوره ی ساسانیان و سایر اقوام است که توسط رشیدالدین فضل الله همدانی سیاستمدار و تاریخ نگار ایرانی در اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری نگاشته شده است.

رشیدالدین این کتاب را به درخواست غازان خان ، شروع به نگارش کرد و چون غازان خان در گذشت، آن را به الجایتو تقدیم کرد . به فرمان الجایتو این کتاب به نام غازان خان ، مبارک غازانی

نامیده شد، ولی بخش هایی دیگر شامل تاریخ دوران پادشاهی اولجایتو، تاریخ ادوار جهان، صور الاقالیم و مسالک الممالک در دو جلد نوشته و به بخش پیشین افزوده شدند که این سه جلد روی هم رفته جامع التواریخ را تشکیل می دهند. با اینکه نگارنده جامع التواریخ خود از کارگزاران ایلخانان بوده، و ناچار در اثر خود از آنان با احترام یاد کرده است، گزارش کشتارها، ویرانگری ها و غارت های آنان را نیز به تفصیل بیان کرده، و تأسف خود را از این وقایع ابراز نموده است.

اهمیت این کتاب در این است که غازان خان تمام اسناد و نوشته های قدیمی و دولتی را در اختیار رشید الدین فضل الله همدانی گذاشت و دانشمندان و ریش سفیدانی که از تاریخ و فرهنگ ترک و مغول آگاه بودند، و همچنین خرابی های صورت گرفته در ایران توسط مغولان را دیده بودند همراه او کرد تا کار به بهترین وجه پیش برود. این کتاب به نثری ساده و روشن نوشته شده است، ولی در عین حال حدود ۲۰ هزار واژه ی ترکی و مغولی در خود دارد، تعداد کلمه های عربی نیز در حد معمول زمان بوده است.

نگارنده ی این رساله از جلدهای اول و سوم این کتاب، به عنوان منبع اصلی برای بررسی چگونگی تخریب شهرها و ابنیه ی شهری ایران طی سه لشکرکشی مغولان در فصل اول رساله و از جلد اول آن که با نام «تاریخ مبارک غازانی» شناخته می شود، در فصل چهارم رساله، برای شناخت تاریخ دوران غازان خان و اصلاحات عمرانی او استفاده فراوان کرده است.

۳- «تاریخ و صاف»: نوشته ی شهاب الدین یا شرف الدین عبدالله بن فضل الله شیرازی؛ معروف به «وصاف الحضرة» که، یکی از مهمترین و قدیمیترین منابع و مآخذ تاریخ ایلخانان ایران و ملوک اطراف آن به شمار می آید.

کتاب به زبان فارسی و در سال ۶۹۷ ه.ق نوشته شده است. کتاب با دو مقدمه از نویسنده آغاز، و مطالب در پنج جلد، در شرح رویدادهای حکومت ایلخانان، از مرگ منگوقاآن تا اواسط سلطنت ابوسعید بهادرخان (۷۳۶ - ۷۱۶ ه.ق) ترتیب یافته است. در این کتاب توصیف های جالب و با

ارزشی از بناهای ساخته شده در دوران ایلخانان وجود دارد که ، نگارنده ی این رساله از آن مطالب در فصل های دوم و چهارم رساله ی خود استفاده کرده است .

ب- تحقیقات جدید

۱- « معماری اسلامی ایران در دوره ی ایلخانان » : این کتاب تألیف دونالد ویلبر نویسنده و معمار آمریکایی و ترجمه ی عبدالله فریار است . این کتاب حاصل مطالعه ای بزرگ است که بخش بزرگی از مطالب مربوط به هنر و معماری ایران را در بر دارد .

نویسنده ، این مطالب را طی مدتی متجاوز از ده سال کاوش و حفاری در ایران گرد آورده است . این بررسی در چند مرتبه به عمل آمد : یک بار در سفر زمستان سال ۱۹۳۴ میلادی و بهار سال ۱۹۳۵ به کشور ایران ؛ بار دیگر با عضویت هئیت بررسی معماری مؤسسه ی ایران در تابستان و پاییز سال ۱۹۳۶ ؛ تابستان و پاییز سال ۱۹۳۷ و بهار و تابستان ۱۹۳۹ ؛ بار سوم طی اقامت در ایران که از سپتامبر ۱۹۴۲ تا ژوئن ۱۹۴۶ به درازا کشید .

نویسنده در پیشگفتار کتاب خود از آرتور اپهام پوپ که در آن زمان مدیر مؤسسه ی آسیایی شهر نیویورک بود ، اظهار سپاسگزاری می کند به این دلیل که ، به واسطه ی عکسهای زیبایی که پوپ از معماری ایران گرفته بود و او آنها را تماشا کرده بود به قول خودش چنان اشتیاق مقهور کننده ای برای دیدن آن بناهای تاریخی در او پدید آمد که پس از چند ماه راهی ایران شد ، در این سفر آقای پوپ نیز همراه او بود . و همچنین از آقای آندره گدار به دلیل این که نسخه های خطی صورت ریز ابنیه و اماکن تاریخی ایران را برای او خواند سپاسگزاری می کند .

کسانی که شخصاً شاهد وقایع قرنهای سیزده و چهارده بوده اند (هفتم و هشتم هجری) و بسیاری از نوشته های آنان به صورت آثار خطی در دسترس محققان است ، بیشتر به شرح احوال اشخاص ، رقابتها و دسیسه ها ، فعالیتها و قیامها توجه داشته اند ، در حالیکه محققان غربی نیز که بعداً تاریخ این قرون را نوشته اند ، بیشتر روی نامها و تاریخها و مکانها تکیه کرده ، ولی نویسنده ی این کتاب با

استفاده از آثار اولیه، و آثار بعدی، سرگذشت دوره‌ی ایلخانان را نوشته است و با گنجاندن همه‌ی منابع مشخص فعالیت معماری در آن، اثر سنتها و آداب و فرهنگ ایران را بر مهاجمان مغول به تأکید بیان داشته است.

این کتاب که مشتمل بر ۲۱۶ تصویر و ۶۰ نقشه می باشد، ضمن معرفی آثار به جای مانده از آن دوران، به ویژگی های معماری و سبکها و شیوه های نقاشی و تزیین ساختمانهای آنها پرداخته است. نویسنده ضمن ارائه تصاویری از بناهای این دوران از قبیل مساجد، مناره ها، گنبدها، ایوانها، و شبستانها، چگونگی طراحی ها و تداول طرح های هندسی و اسلیمی آنها را تشریح کرده است.

کتاب در دو قسمت تدوین گشته است. در قسمت اول نویسنده به تاریخ ایلخانان مغول از جمله هلاکو خان و جانشینان او از جمله غازان خان و الجایتو و ابوسعید پرداخته، و در قسمت دوم به خصوصیات معماری آنان، طبقات ابنیه، رابطه‌ی بناها با محل، مصالح ساختمانها، نقشه و طرح ها و شیوه های تزیین آن پرداخته است.

نگارنده‌ی این رساله، در فصل های دوم تا پنجم رساله برای شرح آثاری که از دوران ایلخانان باقی مانده و نوع تزیین بناها و چگونگی سبک معماری آنها از این کتاب به عنوان یک منبع بسیار مهم و ارزنده استفاده کرده است.

۲- «تاریخ مغول و اوایل ایام تیمور در ایران»: این کتاب، اثر تحقیقی عباس اقبال آشتیانی می باشد. شامل تاریخ ایران از ابتدای استیلای مغول (اوایل قرن هفتم) تا تأسیس دولت تیموری (نیمه دوم قرن نهم) است که در سال ۱۳۶۴ به زبان فارسی منتشر شده است.

چاپ اول تا چهارم (۱۳۵۶-۱۳۱۲) این اثر به عنوان جلد اول کتاب و تحت عنوان «تاریخ مفصل ایران؛ از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت» منتشر شد، ولی در چاپ های بعدی کتابی مجزا، و به عنوان «تاریخ مغول و اوایل ایام تیمور در ایران» به چاپ رسید.

این کتاب به زبانی شیوا، فصیح، به دور از عبارت پردازی های پیچیده، و به نثری امروزی تألیف شده است. مطالب کتاب در چهار موضوع کلی، در قالب نه فصل بعد از بیان خصوصیات جغرافیایی آسیای مرکزی، به شرح و بررسی دوره ی سلطنت ایلخانان مغول بر ایران، فترت بین دوره ی ایلخانی و دوره ی تیموری و سلسله های جزئی که در فاصله ی این دو قرن و نیم بر بعضی قسمت های مملکت ایران سلطنت و امارت داشته اند، از جمله چوپانیان، آل جلایر، آل مظفر، خاندان اینجو و سرداران، اتابکان فارس، لرستان و یزد، ملوک شبانکاره، قراختائیان کرمان و آل کرت می پردازد. در پایان به معرفی تمدن، معارف و صنایع عصر استیلای مغول در ایران پرداخته می شود که، در ضمن مطالب این فصل به تغییر گرایش مغولان از تخریب به آبادگری اشاره می کند و بناهای ساخته شده آن دوران را توصیف می کند. مهمترین هدف مولف در نوشتن این کتاب، روشن ساختن، روش علمی تاریخ نویسی، و سعی در تألیف منطقی مسائل موضوع تاریخ ایران عهد مغول بوده، و مخصوصاً اهتمام به عمل آمده تا تاریخ ایران، در این ایام، که در کتب جمیع مورخین آن دوران با تاریخ عمومی تمام ملل مغلوب مغول مخلوط ذکر می شد، جداگانه نوشته شود و به زیبایی از عهده این امر برآمده، و کتابی بی نظیر و پراهمیت در باب تاریخ مغول در ایران ارائه کرده است. نگارنده ی این رساله در فصل یکم تا چهارم رساله از این کتاب هم در زمینه ی چگونگی تخریب های ایجاد شده توسط مغولان، و هم در رابطه با ساخت و سازهای ایجاد شده ی دوران ایلخانان، که البته به صورت کلی و خلاصه به آن اشاره شده استفاده کرده است.

۳- «آثار باستانی آذربایجان (آثار و ابنیه ی تاریخی شهرستان تبریز)»: این کتاب تألیف آقای عبدالعلی کارنگ می باشد که، چنانکه از نام کتاب بر می آید به بررسی آثار و ابنیه شهرستان تبریز می پردازد و در سال ۱۳۷۴ به فارسی منتشر شده است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۵۱ منتشر شده بود. آقای کارنگ چنانکه در مقدمه ی کتابش می گوید برای شناخت و معرفی مساجد، زیارتگاهها، زوایا، خانقاهها، حجاریها، سنگ نبشته ها و مقابر بزرگان، فرسنگ ها راه زیر پا نهاده، و در معرفی آثار معروف نیز تنها به مفاد نوشته های پیشینیان اکتفا نکرده، بلکه همه ی آن بناها را مکرر

مورد بازدید قرار داده و در تعریف مجدد آنها، مانند بناهای ناشناخته فقط به مضمون سنگ نبشته ها ، وقف نامه ها ، فرمان ها ، اسناد تاریخی ، سبک و مختصات بناها و مندرجات تواریخ و سفرنامه ی قابل اعتماد استناد کرده و سعی کرده در معرفی تمام آثار ، از اظهار ناروا و اطناب نابجا اجتناب کند و در نقل مطالب دیگران به مشخصات مآخذ ، صریح و روشن اشاره کند .

این کتاب با نثری فصیح و شیوا، و به دور از تکلف به نثر امروزی نوشته شده و عکس های فراوانی ضمیمه ی کتاب شده است.

مطالب این کتاب در ۸ بخش کلی بیان می شوند : بخش آغازین کتاب به معرفی شهر تبریز ، وجه تسمیه و تاریخچه ی شهر اختصاص دارد ، قسمت بعدی به بازار تبریز می پردازد ، و در قسمت های بعدی به ترتیب زیارتگاههای تبریز ، عمارات تبریز ، مدارس قدیم تبریز ، مقابر تبریز و بخشهای تابع تبریز را مورد بررسی قرار می دهد . با توجه به این که تبریز یکی از پایتخت های دوران ایلخانان بود نگارنده به بررسی مطالب این کتاب پرداخته است ، و البته از فصل پنجم کتاب یعنی « عمارات تبریز » مطالب مفیدی در رابطه با بناها و مجموعه های معماری ایجاد شده در تبریز ، مثل شب غازان ، ربع رشیدی و ارگ علیشاه به دست آمد.

این کتاب می تواند راهنمایی عالی و ارزنده باشد برای معماران ، باستان شناسان و مردم شناسانی که به کار تحقیق در تاریخ آذربایجان خواهند پرداخت .

فصل اول

ویرانی بافت های شهری ایران در حملات مغولان

(۶۵۳ - ۶۱۶ ه . ق)